

Kapitel 8

Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere

Tilblivelsen af Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere er behandlet i kapitel 3. Efter det stiftende møde i december 1882 konstituerede bestyrelsen sig med Trier som formand, Niels Neergaard som sekretær og Julius Schiøtt som kasserer. Derpå gik man i gang med tilrette-læggelse af undervisningen og en drøftelse af de principper for undervisningen, man ville følge.

Under debatten i Studentersamfundet havde der ikke manglet advarsler mod undervisning af arbejderbefolkningen. En deltager uddybede sine betænkeligheder i et brev til bestyrelsen. Han hævdede, at selv unge mennesker uden arbejdspligter så godt som ingen fremskridt gjorde i de praktiske fag ved aftenundervisning, at boligforholdene ville hindre dem i at arbejde hjemme, og at bygningshåndværkernes lange vej til arbejdspladserne hindrede alt aftenarbejde. Med hensyn til de almendannende fag frarådede han, "at give den simple mand et fuldstændigt overblik over livet og forholdene, thi han vil deraf drage ganske andre slutninger, end man venter og håber, og han vil frem for alting blive ulykkelig derved". Håndværkerstandens forfald skyldtes, at arbejdernes tanker arbejder på områder, hvor de intet har at gøre, alle vil råde, ingen vil være den simple arbejder, og det er dog hans dygtighed i sit specielle fag, der skal gøre standen agtet." ¹

Brevskriveren troede øjensynligt på et stabilt standssamfund, som ikke burde rystes. Denne tankegang afveg stærkt fra bestyrelsens erkendelse af de virkelige forhold. F.eks. var Niels Neergaard gennem sit arbejde i Københavns Understøttelsesforening fortrolig med den sociale situation i arbejderklassen - Derimod var brevskriverens tankegang næppe så fjern fra f.eks. Herman Triers sociale idealer; der var blot den forskel, at Trier opstillede kravet om, at den enkelte skulle være i stand til frit at vælge det arbejde, der passede til de individuelle evner. Faldt det frie valg heldigt ud, ville den enkeltes selvfølelse vågne, hævdede Trier. "Han vil da sætte en ære i at hævde den stilling, der med rette tilkommer ham, og med det samme have lært at indse, at ethvert hæderligt arbejde, hvor ringe det end er, har sin betydning og derfor fortjener agtelse, Derved vil de mange gamle standsfordomme forsvinde." ² Trier var i denne fase af sin politiske udvikling idealist, og han så bort fra de sociale og økonomiske modsætninger, der hæftede ved teorien om en samfundsmæssig arbejdsdeling. Men han ønskede at afprøve sine idealer på virkelige initiativer.

Man gjorde sig i bestyrelsen ingen forestilling om, at Studentersamfundets arbejderundervisning ville kunne skaffe den frihed til veje i arbejderbefolkningen, der kunne gøre den i stand til at foretage frie valg af erhverv. Man ventede ikke større tilslutning til undervisningen, end den man var fortrolig med i Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Københavns Arbejdere. Men det sociale engagement var for gruppen omkring Trier knyttet sammen med ønsket om, at staten eller kommunerne skulle overtage folkeoplysningen. Der manglede blot at blive ført praktisk bevis for, at der var et udbredt behov til stede i befolkningen. ³

Bestyrelsen bestemte foreløbig at tilbyde fagene engelsk, samfundslære, historie og sundhedslære. Dette var en kombination med lige vægt til praktiske og almendannende fag. Samtidig besluttede man gennem dagspressen at indkalde to offentlige arbejdermøder, hvor

Trier og Pingel skulle forelægge planen. Deltagerlister skulle lægges frem på arbejdermøderne, i Arbejdernes læseselskab, Fagforeningerne og nogle mindre foreninger. Der skulle rettes henvendelse til Københavns Magistrat om lån af skolelokaler til undervisningen ⁴.

På det offentlige arbejdermøde i Forsamlingsbygningen i Rømersgade redegjorde Trier for initiativet. Man ville overlade det til arbejderne selv at vælge undervisningsfagene, men foreløbig havde bestyrelsen planlagt undervisning i "kundskab, der får sin anvendelse i det praktiske liv" og fag "der stillede hen imod at skaffe arbejderne et højere dannelsesstrin... i kraft af hvilket han kunne hævde sin stilling lige overfor det øvrige samfund". Foruden engelsk nævnte Trier "de rent elementære fag" som eksempler på kundskabsfag. Størst vægt lagde Trier dog på optalen af samfundslære, sundhedslære og historie, hvoraf samfundslæren og historie varede fag, hvor der var videst mulighed for lærerne at påvirke tilhørerne i retning af bestemte politiske vurderinger. Bestyrelsens begrundelse for at vælge samfundslære, var at "en større klarhed på dette område »hænger sammen med den stærke stræben, der blandt arbejderne har gjort sig gældende efter at se samfundets udvikling og indretning således belyst, at de fik en uhildet opfattelse af de styrende love, i kraft af hvilke ethvert samfund med nødvendighed udvikler sig" ⁵. Trier udtrykte her den udviklingsopfattelse, der dominerede den naturvidenskabelige retning i akademikerbevægelsen. Det var den optimistiske tro på den fremadskridende udvikling og på at indsigt i de naturlige lovmæssigheder ville sætte arbejderne i stand til at forbedre deres sociale forhold.

Under parolen "Kundskab er Magt" arbejdede Trier på samme tid gennem foredrag for at indpode denne tankegang hos de social- demokratiske arbejdere. I slutningen af januar 1883, samtidig med, at Studentersamfundets arbejderundervisning var under forberedelse, hævdede Trier i et foredrag i Arbejdernes Forsamlingsbygning, at det under kampen for politiske mål, sociale forhold og i religiøse spørgsmål er "den dyberegående indsigt i disse forhold og i menneskenaturen, at man når fremad. Ganske vist kan man ved andre midler få et forbigående herredømme. Der er f.eks. en art agitatorisk veltalenhed, der, selv om der ikke ligger noget synderlig dybt eller værdifuldt under ordenes rivende strøm, dog kan fængsle mennesker i øjeblikket... netop i sin uklarhed og fremfarende vælde vækker fængslende anelser om dybde og storhed. Er disse ydre kræfter ikke støttede af en indsigt, der ligger bagved, vil deres magt dog altid kun være foreløbig." ⁶

På det offentlige arbejdermøde motiverede Trier Studentersamfundets initiativ med studenternes ønske om at bryde med studentstraditionerne og med deres følelse af forpligtelse overfor samfundet. Man ville medvirke til at bygge bro over kløften i samfundet ⁷. På dette og det følgende møde, der indledtes af Pingel indtegnedes foreløbig 370 deltagere ⁸. Men i løbet af de følgende uger steg antallet af tilmeldte til 1500.

Initiativet fik fra begyndelsen fuld opbakning fra "*Social-Demokraten*" og det anvendtes som argument i agitationen for indførelse af 8-timers arbejdsdag. Undervisningen havde ført bevis for at arbejderne ville anvende fritiden på en formålstjenlig måde ¹⁰. Endnu før man i bestyrelsen vidste, hvilken tilslutning der ville komme til undervisningen, havde man lagt økonomien til rette efter, at indtægterne skulle skaffes ved frivillige bidrag fra en kreds af passive medlemmer og ved en mindre afgift for de indmeldte arbejdere. Desuden havde bestyrelsen fastsat et lille honorar til lærerne. Disse planer sprængtes, da deltagertallet

blev betydeligt højere end forventet. Antallet af fag pr. deltager måtte rationeres og lærerne måtte undervise gratis. Virksomheden havde fået så store dimensioner, at der opstod tvivl i bestyrelsen, især hos dens ikke-akademiske medlem, urtekræmmer C. A. Gad, der også var ledende indenfor Oplysningsforeningen, om foretagendets stabilitet. Da der fra "Social-Demokraten" var rejst forslag om, at foreningen skulle anskaffe lærebøger, som arbejderne kunne leje i kursusperioden, da bogudgifterne ville kunne skræmme mange fra at deltage i kurserne¹¹, gik Gad imod forslaget¹².

Tilstrømningen af elever skabte også problemer med rekrutteringen af lærere, og på forslag af Gad henvendte bestyrelsen sig til Studenterforeningen, Polyteknisk Forening samt et par andre foreninger med opfordring til medlemmerne om at blive passive eller aktive medlemmer ved aftenundervisningen. Den modsætning, der siden bruddet i 1882 var mellem Studenterforeningen og Studenteramfundet førte til, at henvendelsen fra bestyrelsen blev bragt frem af højrebladet "*Nationaltidende*" med Studenterforeningens seniorats motivering for at imødekomme opfordringen. Man ville have foretrukket at henvendelsen var sket inden valget af bestyrelsen. Men da denne havde erklæret ikke at forbinde politiske hensyn med formålet mente senioratet at kunne anbefale sagen¹³.

Bestyrelsen for aftenundervisningen så i denne betingede anerkendelse og halvt udtrykte krav om aftenundervisningens fuldstændige adskillelse fra Studenteramfundet et forsøg på fra den konservative studenterorganisation at undergrave institutionen. Trier offentliggjorde, for at fjerne enhver tvivl om foretagendets stabilitet, en udtalelse til pressen om, at det ikke var Studenter-amfundet, med den nystartede forening Studenteramfundets Aftenundervisning for Arbejdere, der havde sendt indtegningslister til forskellige foreninger "uden derved i mindste måde at ville give den.. nogen som helst anden karakter end den, som den fra begyndelsen har haft som en forening, der, dannet ved Studenteramfundets initiativ og knyttet til dette Samfund i væsentlige punkter af sin organisation, nu har følt sig foranlediget til at henvende sig til en større kreds, end der ved Foreningens stiftelse muligvis har været påtænkt"¹⁴.

Bestyrelsen afslog tilbuddet fra Studenterforeningens ledende senior om undervisning i historie, og af de 19 medlemmer af Studenterforeningen, der skrev sig på medlemslisten som aktive eller passive deltog kun to senere i aftenundervisningen¹⁵. På et indledende lærermøde i slutningen af januar deltog 40 lærere, men en uge ind i februar havde 100 lærere meldt sig, hvoraf 70 antoges til undervisningen¹⁶.

Antallet af bidragydende medlemmer voksede indtil 1. maj til ca. 470. Institutionen modtog fra disse månedlige bidrag på 25 Øre men på grund af foreningens frivillige karakter var denne indtægtskilde ustabil. Man fik dog fra forskellig side store engangsbidrag, som sikrede økonomien¹⁷. Medlemsprotokollerne har ikke kunnet opspores, men de første indtegningslister fra januar 1883 med aktive og passive medlemmer er bevaret. Disse lister omfatter 288 personer, heraf 218 studenter og polyteknikere. Senere i kapitlet bringes en analyse af medlemmernes sociale rekruttering. Her skal det foreløbig nævnes, at over 1/3 af de ikke-akademiske medlemmer var store erhvervsdrivende, mens funktionærer og bestillingsmænd udgjorde 1/4 af ikke-akademikerne¹⁸. Foretagendet var baseret på en blanding af socialt engagement og traditionel filantropi.

I slutningen af januar ansøgte bestyrelsen Københavns Kommune om tilladelse til at benytte lokaler i kommuneskolerne ¹⁹. Skoledirektionen forhørte hos de enkelte skolekommissioner, men disse udtalte sig så stærkt imod, at skoledirektionen gav afslag på ansøgningen ²⁰. Inden afslaget forelå, havde bestyrelsen erfaret, at der var modstand imod ansøgningen, og man gik i gang med at skaffe aftaler med de private skoler. I løbet af februar skaffedes lokaler til 67 hold ved private skoler, i nogle krostuer og ved Polyteknisk Læreanstalt og Kirurgisk Akademi ²¹. Samtidig indsendte bestyrelsen ansøgninger til Københavns og Frederiksbergs Kommuner om lån af et mindre antal lokaler. Disse gav atter afslag, men sagen bragtes frem i Borgerrepræsentationen af den nationalliberale borgerrepræsentant og folketingsmand C. C. Brix, der ønskede "at kommunen burde støtte enhver bestræbelse for at hjælpe de ringere stillede i samfundet til en bedre oplysning". Brix hævdede, "at et afslag nu, under vor ulykkelige politiske og sociale splid, ville blive betragtet som et reaktionært skridt fra myndighedernes side." ²² Ifølge Morgenbladets referat oplyste borgmester H. N. Hansen, at han selv og skoledirektøren havde været stemt for tilladelse, men at overpræsidenten og stiftsprovsten var imod. ²³ Brix' forespørgsel førte ikke til ændring af beslutningen, men han viste sin sympati for sagen ved at stille lokaler til rådighed i Efterslægtsselskabets Realskole, som han bestyrede. ²⁴

Undervisningen på de enkelte hold begyndte i løbet af februar og varede frem til slutningen af april. Fagfordelingen var følgende: Ca. 1100 deltagere fordeltes på 54 hold - hver med ca. 20 deltagere:

Kapitel 8. Tabel 1:

Engelsk	16 hold	Skønskrivning	3
Tysk	9 -	Regning	10 -
Retskrivning	13 -	Matematik	3 -

Ca. 430 deltagere fordeltes på 13 hold med foredragsfagene samfundslære, historie, sundhedslære, fysik, kemi og dansk litteratur. ²⁵ Niels Neergaard gav i begyndelsen af april en foreløbig rapport om undervisningen til pressen. Det almindelige indtryk blandt lærerne var, at der arbejdedes med interesse og iver og at deltagerne gjorde fremskridt. Men især på sprogundervisningens område viste der sig hindringer, der skyldtes de manglende skolekundskaber. Mange arbejdere skuffedes over den langsomme fremgang, da de ikke på forhånd havde klare forestillinger om vanskelighederne ved indlæringen af de fremmede sprog. Sygdom, bortflytning, og skuffelsen over den langsomme fremgang havde været årsag til frafald og udeblivelser. Ved en optælling før påske var frafaldet 16 %, oplyste Neergaard. ²⁶ Ved udgangen af april var deltagerantallet faldet til 627 på 64 af holdene, hvilket skønsmæssigt må anslås til en halvering. ²⁷ Det lave tal skyldtes arbejdstidens forlængelse om foråret, hvilket forhindrede mange arbejdere i at deltage. ²⁸ De følgende år afsluttede man undervisningen i begyndelsen af april belært af erfaringen fra den første sæson.

Oscar Matthiesen: Skrivetime i Studentersamfundets Aftenundervisning. Kultegnings
i: O. Matthiesen: Praktisk Tegnekursus. sp.87 "Frem" Det Nordiske Forlag [u.år]

Lærerne afgav indberetninger til bestyrelsen om deres erfaringer fra undervisningsforløbet og med oplysninger om, hvilken undervisningsmetode, de brugte, hvilke forudsætninger arbejderne havde og i hvilke retninger deres interesser gik. Indberetningerne indgik senere i årsberetningerne fra arbejderundervisningen, men under den redaktionelle bearbejdelse foretoges der ikke nogen systematisering af materialet, når der ses bort fra, at det opstilledes i faggrupper. Det er ikke muligt at finde navnene på lærerne, der skrev indberetningerne. Enkelte af disse findes dog bevaret i Herman Triers arkiv. Læsningen af årsberetningerne giver et impressionistisk indtryk, og det spørgsmål rejser sig, hvilke intentioner der lå bag ved udgivelsen. Det synes som om Trier, der må formodes at have været ansvarlig for redigeringen, har været tilbage fra at udtrække konklusioner af materialet. Dette forhold bevirker, at arbejderundervisningens årsberetninger fremtræder i en form, der adskiller sig betydeligt fra årsberetningerne fra Studentersamfundets Rets Hjælp, der til yderste konsekvens leder frem til konklusioner om mangler i retssystemet på konkrete punkter og forslag til ændringer i lovgivningen. (se Kapitel 9) De første årsberetninger fra 1883-84 blev trykt 1885 i 5000 eksemplarer dels til fordeling mellem foreningens medlemmer, dels til udsendelse til folkehøjskolerne ²⁹.

En del af forklaringen på årsberetningernes udformning kan være, at man i bestyrelsen har villet demonstrere overfor den grundtvigianske fløj af Venstre, at den københavnske arbejderbefolkning havde respekt for oplysning og kundskab, og at den gennem beskæftigelsen med de elementære fag og fremmedsprog blev vækket til selvbevidsthed. Trier skrev i efteråret 1883, at udbyttet af undervisningen var dobbelt; kundskabstilegnelsen bevirkede, at de åndelige evner sættes i bevægelse, og undervisningen skabte grundlag for en større social forståelse mellem samfundsklasserne ³⁰.

Et vigtigt element i de planer, bestyrelsen havde lagt, var at arbejderne selv skulle vælge og stille forslag om, hvilke fag, de ønskede undervisning i. Dette skete ved arbejdermøder, der indkaldtes af bestyrelsen forud for hver sæson, og ved afslutningsmøder efter hver sæson ³¹.

Organisationen

I juni 1883 afholdtes arbejderundervisningens første generalforsamling, hvor de endelige love vedtoges, og bestyrelsen genvalgte. Det fastsloges som institutionens formål, at den

gennem "undervisning og vejledning i forskellig form [skulle] meddele arbejderbefolkningen sådanne kundskaber og færdigheder, som kunne tilfredsstille enten det praktiske livs krav eller trangen til almen dannelse." Der indførtes to former for medlemskab: Aktive medlemmer var de frivillige lærerkræfter, og bidragydende medlemmer var de, der betalte månedlige beløb til kassen, eller et vist beløb en gang for alle. Endelig havde sådanne medlemsret, der ydede foreningen gratis lokaler eller på anden måde væsentligt støttede foreningens virksomhed. Begge former for medlemmer havde ligestilling ved generalforsamlingen, der skulle indkaldes årlig i maj måned efter forudgående indvarsling i en række dagblade af forskellig politisk observans. En paragraf (§4), der året efter afskaffedes, har muligvis krævet et mindste fremmøde af medlemmer for at general- forsamlingen kunne være beslutningsdygtig.

Da der ikke gjorde sig betydelige meningsmodsætninger gældende, fik generalforsamlingen hurtigt en ubetydelig stilling. Kun få medlemmer mødte frem til disse møder ³². På denne måde adskilte Aftenundervisningen sig markant fra Retskhjælpen.

Generalforsamlingen skulle vælge en formand og 4 bestyrelsesmedlemmer, deriblandt ét medlem af Studentersamfundets bestyrelse. Denne sidste bestemmelse afskaffedes ved lovændring d.25. maj 1884, hvorved Aftenundervisningen formelt var uafhængig af Studentersamfundet. Ved samme lejlighed udvidedes antallet af undervisningsinspektører fra 4 til 5. Disse skulle vælges inden 8 dage efter generalforsamlingen af de aktive medlemmer. Bestyrelsen bestod således af en formand (gennem alle årene Herman Trier), 4 bestyrelsesmedlemmer valgt af samtlige medlemmer og 5 inspektører valgt af de aktive medlemmer. Bestyrelsen havde den almindelige ledelse af foreningens virksomhed, mens undervisningsinspektørerne havde til opgave at tilsige eleverne til undervisningen og at føre det daglige tilsyn med den ³³. Studentersamfundets Aftenundervisning var således formelt en selvstændig forening, og der opstod ikke de stridigheder om dens ledelse, som blev Retskhjælpen til del. (Kapitel 9)

Blandt de første inspektører var kemiker S. Mørk Hansen, der samtidig var ledende i Oplysningsforeningen ³⁴, og sparekassefuldmægtig cand. phil. Albert Barth, der fungerede som inspektør gennem hele perioden. Som inspektør for foreningens kvindeafdeling valgtes frk. Harriet Meyer (senere gift med Fr. Borgbjerg). Stud. mag. Oscar Hansen var blandt de første inspektører, men valgtes i 1885 i stedet for C. A. Gad til bestyrelsesmedlem og ansattes i aug. 1888 som lønnet hovedinspektør med benævnelsen sekretær, som Niels Neergaard afgav. Oscar Hansen fortsatte som bestyrelsesmedlem til maj 1891. 1892 blev han dr. phil. og forelæste de følgende år ved Universitetet. Han organiserede Studentersamfundets museumsudvalg 1892. 1899 forelæste han for de lockoutede arbejdere over udviklingslæren, bl.a. med udgangspunkt i det spencerske samfundssyn ³⁵.

Blandt de senere valgte undervisningsinspektører skal nævnes: Emil Bertel Sachs (1855 – 1920), der efter at have fungeret 1884-86 ophørte med arbejdet i nogle år og atter vendte tilbage til oplysningsvirksomheden i 1891 som medlem af bestyrelsen. ³⁶ Sachs ledede ved siden heraf Studentersamfundets Arbejderkoncerter ³⁷, og blev en ledende kraft i handelsuddannelsen i København som inspektør og bibliotekar ved Købmandsskolen.

Cand. jur. Anders Hvass, en ivrig politisk organisator og senere Borgerrepræsentant (1898-1904, 1906-08) deltog side om side med sit arbejde i Retshjælpen i Arbejderundervisningen og valgtes til inspektør i maj 1885. Her arbejdede han gennem hele perioden.

Politiske momenter

Herman Trier var af den opfattelse, at foreningen skulle holde sig neutral i politiske og religiøse spørgsmål. Det kunne dog ikke forhindres, at foreningen fra socialdemokratisk side blev fremstillet som et bevis på, at studenterne og arbejderne havde rakt hinanden hånden til et samarbejde, der gik videre end til det oplysende arbejde. "*Morgenbladet*", der endnu var ledet i et samarbejde mellem Hørup og Berg, var bekymret ved den sociale bevægelse i Studentersamfundet, og søgte i en leder i februar 1883 at lægge en dæmper på studenterbevægelsens interesse for arbejderbevægelsen.³⁸⁾

Victorinus Pingel havde agiteret på Studentermødet i februar for at studenterne skulle rykke frem for at bringe en forbindelse til veje mellem de forskellige samfundsklasser, mellem hovedstaden og landet, de dannede og arbejderne³⁹. Det virkede forskrækkende også ind i rækkerne i det litterære Venstre. Således dementerede Høffding i Socialdemokraten rygter om, at han var blandt initiativtagerne, men samtidig erklærede han sin fulde anerkendelse, især af Triers og Neergaards arbejde⁴⁰. Marcus Rubin, der underviste i samfundslære, havde nogle sammenstød med en socialistisk deltager⁴¹. Derfor advarede han studenterne i Studentersamfundet mod "letsindig leflen med arbejderne uden virkeligt indhold"⁴²), og han udtalte sig på afslutningsmødet for undervisningen i maj 1883 om socialismen som en urealisabel teori⁴³.

Under den efterfølgende politiske kamp var den fløj af Socialdemokratiet, der ønskede samarbejde med Venstre blevet styrket, ikke mindst ved Studentersamfundets og Herman Triers mellemkomst, og modsætningerne trådte i baggrunden, også for dem, der som Rubin havde været negativt indstillet i 1883. Ved afslutningsfesten i april 1885 oplæste den 21-årige laboratoriearbejder M.C. Lyngsie på en arbejderkomité's vegne en takkeadresse til Studenter-samfundets arbejderundervisning:

"Et står klart for os, at skal det mål nås, at hæve arbejderens stilling i samfundet, da kan dette kun ske gennem hans oplysning og dannelse; kun derved frille vi blive i stand til at hævde den ret, der som pligtopfyldende statsindivid tilkommer os, kun derved vil vi kunne hævde vore politiske og sociale rettigheder..." Komitéen udtrykte håb om, at "pagten, der er sluttet mellem den fysiske og åndelige arbejder, må vise sig at være fundamentet til den magt på hvilken det danske demokrati kan støtte sig." ⁴⁴

Lyngsie blev senere organisator af Arbejdsmændenes Forbund, og henvendte sig i denne egenskab til Studentersamfundets Arbejderundervisning i februar 1892 med et ønske om at få oprettet et kursus for jord- og betonarbejdere; undervisningen skulle sætte arbejderne i stand

til at opmåle og udregne de almindeligst forekommende jordarbejder og sætte dem i stand til at forstå grundridstegninger. Lyngsie ønskede desuden at råde bod på, at arbejderne kun yderst sjældent var i stand til at udregne deres egen løn ⁴⁵.

Elevernes fagvalg og sociale rekruttering.

Sprogfagene og de elementære undervisningsfag overtog efterhånden foredragsfagene deres betydning. Følgende opgørelse af indmeldelser fra efteråret 1888 viser, at 1540 mandlige og 853 kvindelige arbejdere valgte:

Kapitel 8, Tabel 2: Arbejderundervisning. Fagvalg.				
Fag	mænd	Mænd i %	kvinder	Kvinder i %
tysk	428	27,8	293	34,3
engelsk	552	22,8	211	24,7
dansk ret- og skønskrivning	273	17,7	159	18,7
regning	210	13,6		
bogføring	72	4,7	75	8,8
gymnastik	60	3,9		
I alt	1540		853	

Til foredragsfagene, bl.a. morallære, litteraturhistorie, fysik og kemi, meldte sig i alt 204 deltagere. 44 % af deltagerne meldte sig til mere end ét fag. I enkelte tilfælde rejste grupper af arbejdere ønske om specielle kurser, der havde betydning for deres erhvervsvirksomhed. I sommeren 1883 henvendte en gruppe malere sig med ønske om et kursus i farvernes kemi. Undervisningen foregik i dette tilfælde på Polyteknisk Lærestalt ⁴⁷. På samme måde oprettedes mindre kurser i metallurgi, kemi og husholdningskemi. Konservator J. C. J. Hornung underviste gennem alle årene i fysik på Polyteknisk Lærestalt med foredrag og eksperimenter.

I 1888 stammede tilgangen af elever på mandsholdene overvejende fra faglærte arbejdere. Af 1540 tilmeldte var 172 (11,2 %) arbejdsmænd; blandt de faglærte arbejdere var de største grupper snedkere (115 / 7,4 %), skomagere (114 / 7,4 %), smede (94 / 6,1 %) og typografer (81 / 5,25 %).

På kvindeholdene var 311 (36,4 %) syersker, 210 (24,6 %) handskesyersker, mens 39 (4,6 %) var tyende. ⁴⁸

Kapitel 8: Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere

Ved en statistisk bearbejdning af indtegningskemaerne fra efteråret 1896 fremkom følgende erhvervsfordeling:

Kapitel 8, tabel 3: Arbejderundervisning 1889-96				
Mænd	Antal	Pct.	Antal	1890
Ufaglærte	184	18,5 %	183	2,33 %
Faglærte	623	63,1 %	416	2,28 %
Handel	70	7 %		
Andre/uangivne	113	11,4 %		
I alt	995	100 %		
Kvinder				
Syersker	196	35,7 %		1,9 %
Fabriksarbejde	38	6,9 %		1,2 %
Ansatte i forretning	66	12,0 %		4,3 %
Tyende	35	6,4 %		1,2 %
Andre / angivne	214	39,0 %		
I alt	549	100 %		

a) p.gr.a. registreringsmetoden kunne kun en del af de mandlige arbejdere sammenlignes med oplysningerne i Tabelværk til Københavns Statistik nr. 10 (1892)

jfr. note i Beretning 1889-98 s.5

Kilde: Et par oplysninger om arbejdernes deltagelse i Studentersamfundets Aftenundervisning, af H.L. Bisgaard, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1898; optrykt i Beretning 1889-96 s. 4 ff især s.7-9.

Tallene for 1888 og 1896 kan ikke sammenlignes, men det kan dog siges, at Aftenundervisningens største deltagergruppe begge år blandt mændene var de faglærte arbejdere og blandt kvinderne syerskerne. Dog viser sammenligningerne med faggruppernes

andel af Københavns folketal i 1890, at faglærte og ufaglærte mand var omtrent paritetisk repræsenterede ved undervisningen. H.L. Bisgaard, der havde foretaget analysen ved "Universitetets statistiske laboratorium", mente på grundlag af dette resultat at kunne drage slutningen, at trangen til oplysning skulle være omtrent ens i de to grupper ⁴⁹.

Unøjagtigheden i beregningsmetoden svækker dog konklusionen. Det samme forbehold må bringes i anvendelse ved betragtningen af procentfordelingen af kvindelige arbejdere. Her er der dog så stor forskel på repræsentationen, at det er berettiget at fastslå, at aftenundervisningen virkede mere tiltrækkende på butikspersonalet end på de øvrige grupper. Undervisningsmidlerne

Undervisningsmidlerne

Det eksisterende undervisningsmateriale var beregnet til barneskolen, hvilket især for sprogfagenes vedkommende var uheldigt, da det p.gr.a. gentagelses- metoden og begrænsningen i ordvalg og begrebsverden virkede trættende på voksne arbejdere. ⁵⁰ Derfor besluttedes det på et lærermøde umiddelbart efter de første par måneders undervisning, at nogle lærere skulle udarbejde læsebøger for voksenundervisningen ⁵¹. Hermed lagdes grunden til Aftenundervisningens Bogforlag, der udgav følgende småskrifter:

P.L. Ipsen og Martin Sachs: Tysk Elementarbog (4 udgaver 1883 ff)

Kortfattet tysk Grammatik og Ordsamling ved P.L. Ipsen. (4 udgaver 1883 ff)

Alfred Ipsen: Engelsk Elementarbog (4 udgaver 1883 ff.)

Adolf Hansen: Engelsk Formlære (1884)

Senere udsendtes følgende skrifter:

Alfred Ipsen og A. Hansen: Tysk Ordsamling og Formlære.

Dansk Elementarbog, udarbejdet af lærere ved Studentersamfundets

Aftenundervisning for arbejdere ⁵².

Elementarbøgerne omarbejdedes til stadighed efter forslag fra de lærere, der anvendte dem i praksis ⁵³. Som noget nyt indenfor sprogundervisning anvendtes lydskrift side om side med alm. stavemåde. Som resultat af undervisningen i en række foredragsfag offentliggjordes nogle praktiske og oplysende artikler og småskrifter:

Metallurgi. Populært fremstillet ved Emil Petersen til brug

ved Studentersamfundets Aftenundervisning for arbejdere." 1883

S. Mørk Hansen offentliggjorde i ugebladet Nordstjernen nr. 1-2 (1884)

foredrag i husholdningskemi: Hvad vi spise og drikke.

Soph. Thorup og J. Christmas Dirckink-Holmfeld:

Hvorledes skaffes god, daglig kost for den billigste pris? (1884)

denne pjece blev til på opfordring af deltagerne i kursus i sundhedslære, og den benyttedes af socialdemokraterne i agitationen for forbedrede lønforhold ⁵⁴. "Enkelt bogholderi for et håndværk". Udarbejdet af lærere ved Studenter- samfundets Aftenundervisning for Arbejdere. Aftenundervisningens Bogforlag havde et betydeligt salg af lærebøger til foreningens egne elever og gennem boghandelen til lignende foreninger, som skød op rundt omkring i provinsbyerne ⁵⁵.

Lærerne ved Studentersamfundets Aftenundervisning

Rekrutteringen 1883 – 1898

Kapitel 8, tabel 4: Studentersamfundets arbejderundervisning. Lærernes rekruttering 1883-1889				
	passive	1883-84	1884-89	1889-98
Studenter/ polyteknikere	216	135	284	342
mænd uden artium	63	18	62	76
kvinder uden artium	7	17	54	107
Ialt	286	170	400	525
i procent:				
Studenter/ polyteknikere	76,0	79,4	71,0	65,1
mænd uden artium	22,0	10,6	15,5	14,5
kvinder uden artium	2,0	10,0	15,5	20,4
Ialt	100	100	100	100
Kilde: Bilag, Fordeling 2 og 9 B.				

Studenter og kandidater, hvortil regnes polyteknikere, udgjorde ca. af lærerkapaciteten i den første periode fra februar 1883 til maj 1884. I de følgende perioder 1884-89 og 1889-98 steg antallet af ikke-studerende lærerkræfter, hvilket betød en faldende andel af studerende i aftenundervisningen. Væksten i antallet af lærere er kun tilsyneladende, idet der er tale om perioder af forskellig længde. Forudsættes det, at hver lærer deltog i undervisningen i en sæson fra oktober til april, ville fordelingen se således ud:

Kapitel 8, tabel 5: Lærerrekruttering "kontrafaktisk i hele tal"			
	1883-84	1884-89	1889-98 ^{a)}
Studerter/ polyteknikere	90	56,8	48,8
mænd uden artium	12	12,4	10,8
kvinder uden artium	11,3	10,8	15,3
I alt	113,3	80	74,9
^{a)} 1889-98 omfatter kun 7 år, da lærerlisterne for 1891/92 og 1893/93 mangler, jfr. Beretning 1889-98, s. 258.			

Der ses altså en reel nedgang i lærertilslutningen pr. år, hvis man forudsætter, at ingen deltager mere end et år. Afvigelsen i pct. er beregnet i følgende tabel:

Kapitel 8, tabel 6: Lærerrekruttering "kontrafaktisk i procent"			
	1883-84	1884-89	1889-98
Studerter/polyteknikere	100	63	54,3
mænd uden artium	100	103,3	90,0
kvinder uden artium	100	95,5	135,2
I alt	100	70,5	66,0

Nedgangen var naturligvis en følge af den svigtende elevtilgang og var ikke som sådan noget direkte udtryk for en svigtende interesse fra lærernes side. Det ses imidlertid, at nedgangen var stærkest hos studenterne, svagere hos mænd uden studentereksamen, mens der var stigende aktivitet blandt kvinderne. Dette kan ses som et udslag af den ændring i holdningen hos studenterne, der fulgte med pessimismen. Dog må det bemærkes, at konklusionen afsvækkes noget af den usikkerhed, der følger af, at polyteknikerne taltes med i samme gruppe som studenter og akademikere. Kun en ny optælling vil kunne eliminere denne usikkerhed.

Studenternes sociale rekruttering

I det følgende skal den sociale rekruttering af deltagerne belyses for at undersøge, om der gjorde sig forskelle i gældende mellem de forskellige socialgrupper. Som socialt kriterium er valgt faderens livsstilling. Gruppeinddelingen er af hensyn til sammenligningsgrundlaget gennemført efter de samme kriterier, som er anvendt i Adolf Jensens artikel, i Studenterspørgsmålet.⁵⁶

Kapitel 8, tabel 7: Social rekruttering af akademiske og polytekniske medarbejdere								
Faders livsstill.	1883-84		1884-89		1889-93		Heraf Polyteknikere	
Antal / procent		%		%		%		%
Embedsmænd / Præster	37	27,4	69	24,2	54	15,6	30	28,9
Liberale erhv.	14	10,4	33	11,6	33	9,5	11	10,6
Store Erhv.	14	11,9	44	15,5	40	11,5	25	24,0
Skoleledere + Funktionærer	9	6,7	16	5,5	38	11,0	6	5,8
Mil.erhv.+arb.	33	24,4	60	21,0	69	19,9	24	23,1
Bonde	13	9,6	39	10,2	65	18,7	7	6,7
Uoplyst	13	9,6	34	11,9	45	13,0	1	0,9
I alt	135	100	285	100	344	100	104	100
Kilde: Bilag, fordeling 2 og 6								

Disse procentfordelinger kan med en vis forsigtighed sammenlignes med den sociale rekruttering af de studenterårgange, som størstedelen af deltagerne var udgået fra. Dertil kommer et kontingent af polyteknikere, der taltes med i fordelingen; den sociale rekruttering af disse er vedføjet i en selvstændig kolonne. Polyteknikerne var især aktive i de to første perioder. Man må derfor ved sammenligningen tage hensyn til den forskellige fordeling mellem studenter og polyteknikere.

Kapitel 8, tabel 8: Social rekruttering af studenterårgangene i procent:			
Faders livsstilling	1860-84	1865-89	1875-99
Embedsmand / Præst	29,5	25,8	23,9
Liberal	8,6	9,6	10,4
Selvst. Erhv.	16,3	16,5	16,6
Skolelærer / funktionær	12,2	11,9	11,7
Mindre erhv. + arbejder	14,4	17,4	20,4
Bonde	4,5	8,2	11,5
Uoplyst	14,5	10,6	5,5
I alt	100	100	100
Kilde: To artikler "Til studenterspørgsmålet" af A.D. Jensen og Nina Bang i NØT 1900 og 1901.			

En testning af rekrutteringen af lærerne på basis af studenterårgangene, som er vist i ovenstående skema, gav til resultat, at forskellene var betydelige. 57) Arbejderundervisningen i firserne virkede i særlig grad tiltrækkende på studenter og polyteknikere, der kom fra den lavere middelstand (og arbejderklassen), samt fra bondestanden, mens dens tiltrækning var svag på de, der kom fra gruppen af skolelærere og fastansatte funktionærer »hvilket gav sig udslag i en stærk underrepræsentation af disse socialgrupper. De, der udgik fra familien af akademikere og liberale erhverv, var i firserne omtrent paritetisk repræsenterede. Lidt stærkere underrepræsenteret var de, hvis fædre var store erhvervsdrivende. Arbejderundervisningen i halvfemserne var præget af en betydelig underrepræsentation af lærerkræfter, der kom fra embedsmandsfamilier og det store erhvervsliv, mens der var en stærk overrepræsentation af bondestudenter (her spillede polyteknikerne kun en ringe rolle) De øvrige grupper var svagt underrepræsenterede.

Årsagerne til disse forskelle kan være mangeartede. Økonomiske vanskeligheder især for de mindrebedemlede studenter k kan have spillet en vigtig rolle for deres svagere aktivitet i 1890-erne. Dog kan det også have spillet en rolle, at disse har betragtet universitetsuddannelsen som et middel til social opstigning, mens den sociale interesse i mindre grad har grebet dem. For de studenter, der kom fra akademikerfamilier og fra det store erhvervsliv, har det økonomiske næppe spillet så stor rolle for den svagere aktivitet i halvfemserne. For disse gruppers vedkommende, kan der med rimelighed søges efter ideologiske årsager. Den sociale pessimisme og det nationale engagement, der førtes frem efter den politiske bevægelses sammenbrud i begyndelsen af halvfemserne, dannede den ideologiske grund herfor. Konsekvenserne af udviklingslæren samt den nyidealistiske strømning, der fulgte efter Kietzsches introduktion blandt studenter og intellektuelle, og efter Georg Brandes opgør med velfærdsideerne, bærer en del af skylden.

Studenterbevægelsen i firserne formåede at skabe en forholdsvis stærk opbakning omkring arbejderoplysningen også hos de mere velsituerede lag af studenterne, men den gruppe, der var forholdsmæssigt stærkest engageret i arbejdet udgik fra bondestanden og fra de mindre erhvervsdrivende i byerne. Arbejderundervisningens organisatoriske historie, dens

gradvise afløsning ved folkeuniversitetsbevægelsen og den udeblivende kamp omkring styrelsen af den, viser, i modsætning til kampen omkring Retshjælpen, at den kun i ringe udstrækning var en faktor, der gav social eller politisk indflydelse for de medvirkende, når bortses fra enkelte specielle tilfælde som Herman Triers politiske fødsel. Omkring midten af halvfemserne viste interessen for arbejderundervisningen sig at være stærkt svingende blandt studenterne, og den gik gradvist over til at være en bevægelse, der bleto båret dels af kvindebevægelsen, dels af ikke-akademikere - især skolelærere og fastansatte funktionærer. Kvinderne udgjorde i halvfemserne 53,4 % af ikke akademikerne ved undervisningen. De tilsvarende tal for hhvs. funktionærer og skolelærere var 25,2 % og 16,5 %.⁵⁸

En optælling af de personlige engagementer efter de samme kriterier, som benyttes i den i Bilaget meddelte Fordeling 14, men som kun medtager deltagerne i Studentersamfundets Aftenundervisning, gav følgende resultat:

Kapitel 8, tabel 9: Arbejderundervisningen, Lærernes personlige engagementer:						
	1883 -84		1884-89		1889 -98	
Engagement	Hele tal	Pct.	Hele tal	Pct.	Hele Tal	Pct.
Journalistik litteratur	71	52,5	118	41,0	126	36,2
Oplysning og socialt arbejde	25	18.5	41	14.3	52	15,0
Fagligt og parti-politisk arbejde	32	23,7	54	18.8	62	17,8
Folkevalgte rådgivere	32	23.7	41	14.3	32	9,3
a/s bestyrelse	14	10.4	17	5.9	11	3,2
Andre	8	5.9	11	3.8	7	2,0
I alt personer	135	100	287	100	347	100

Den faldende tendens i engagementsprocenten i de tre perioder viser, at især de politiske og journalistisk litterære engagementer blev mindre hyppige hos dem, der deltog i arbejderundervisningen i halvfemserne, end hos dem, der deltog i arbejdet i firserne. Dette bekræfter, at Arbejderundervisningen i svindende grad betragtedes som et springbrædt til social og politisk indflydelse. Til gengæld ser det ud til, at de, der stædigt fortsatte undervisningen af arbejderne, ønskede at udføre et uselvisk brobygningsarbejde, der kan sammenlignes med personerne i den amerikanske settlementbevægelse i de samme årtier frem mod Første Verdenskrig.